

ДИСТАНЦІЙНЕ КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

М. Смирнов

Одеська національна юридична академія

вул. Піонерська, 2, 65009 Одеса, Україна

Резюме

У даній статті розглядаються процесуальні питання застосування нових інформаційних технологій у сфері кримінального судочинства. Практика розслідування і розгляду кримінальних справ повинна прийняти таку нову концепцію як “дистанційне правосуддя”, що передбачає можливість проведення не тільки окремих процесуальних дій, але й у цілому розгляду кримінальних справ на відстані за допомогою відеоконференцв'язку.

Ключові слова: дистанційне правосуддя, заочний розгляд кримінальних справ, відеоконференцв'язок, кримінальне судочинство.

Досягнення науково-технічного прогресу проникнули в усі сфери людської життєдіяльності. Нові інформаційні технології не обійшли стороною і сферу судочинства. Законодавство багатьох європейських країн передбачає використання можливостей Інтернет у судочинстві. Приміром, у Великобританії (Уельс) можливо по електронній пошті направити позовну заяву по спеціальній адресі, і вона заочно офіційно буде розглянута, після чого суд винесе зовсім офіційне рішення. Уже не є чимось екстраординарним розгляд справ у суді в режимі “он-лайн”.

Практика розслідування і розгляду кримінальних справ повинна прийняти таку нову концепцію як “дистанційне правосуддя”, що передбачає можливість проведення не тільки окремих процесуальних дій, але й у цілому розгляду кримінальних справ на відстані за допомогою технології відеоконференцв'язку (далі ВКЗ) яка використовується для позначення заходу, учасники якого територіально вилучені друг від друга і спілкуються з використанням технічних засобів, що забезпечують передачу зображення і звуку в режимі реального часу. Застосування ВКЗ у кримінальному судочинстві надає можливість його учасникам “бути присутніми” на процесі, брати участь при розгляді справи, не знаходячись у будинку суду, використовуючи термінали, розташовані в суді, слідчих органах й адвокатських конторах. ВКЗ частіше та ефективніше застосовуються в ході судового розгляду, рідше (насамперед, по фінансових розуміннях) – на досудовому слідстві.

Введення ВКЗ у кримінальне судочинство знаходить свою підтримку в юридичній літературі. Роботи О. Волеводза, Ф. Вяткина, С. Зільбермана, Л. Алексєєвої, А. Сизоненка, М. Сегая, В. Мілінчук, М. Пашковського, П. Биленчука, Л. Брусніцина, О. Халіуліна внесли вклад у досліджувану проблему. Разом з тим, далеко не всі проблемні питання знайшли відображення й адекватне вирішення у даних дослідженнях. Окремі нечисленні публікації викладені лише в плані постановки тих або інших проблем, що вимагають подальшого детального дослідження. Зокрема, практика застосування ВКЗ у кримінальному судочинстві розглядалася здебільшого з позицій правового регулювання. У той же час, у першу чергу становить інтерес питання про процесуальні і процедурні особливості застосування ВКЗ у кримінальному процесі. Не знайшли вирішення і багато інших актуальних питань, зокрема про процесуальне положення і повноваження осіб, участь яких не передбачено діючим Кримінально-процесуальним кодексом України (далі – КПК України), у проведенні процесуальних дій у режимі ВКЗ; що до відносин між інститутом ВКЗ з переважною більшістю принципів кримінального процесу і на сам перед принципом безпосередності дослідження доказів; питання про допустимість використання доказів по кримінальних справах, отриманих із застосуванням технології ВКЗ.

Використання ВКЗ у кримінальному судочинстві, хоча і представляє немаловажний теоретичний і практичний інтерес, усе-таки відноситься до розряду майже недосліджених наукових проблем. Переконливою ілюстрацією цьому є те, що в КПК України врегулюванню відносин, пов'язаних із застосуванням ВКЗ, присвячена усього лише ст. 303 КПК і та обмежує її використання випадками забезпечення безпеки свідка, що підлягає допитові і тільки при розгляді справи в суді. Проблема використання ВКЗ залишається настільки невирішеною, що навіть на заняттях із судовими працівниками в Російській правовій академії Міністерства юстиції РФ і на засіданні Ради при Президенті РФ із питань удосконалювання правосуддя в силу новизни запропонованого способу рішення проблеми і відсутності достатнього досвіду його використання до обговорення ніхто не був готовий. У зв'язку з цим актуальною залишається проблема забезпечення ефективного кримінального судочинства в умовах використання ВКЗ.

Впровадження в практику розслідування і розгляду кримінальних справ інституту ВКЗ припускає переосмислення багатьох понять кримінально-процесуального і доказового права, таких як процесуальна форма, безпосередність, правовий статус і допустимість доказів, отриманих розглянутим способом, процесуальне положення нових суб'єктів кримінального процесу, а також зміна тактики проведення багатьох слідчих дій.

На думку окремих авторів ВКЗ, безсумнівно, є своєрідною специфічною формою участі у судочинстві, хоча по багатьом параметрам ця модель правосуддя, безумовно,

відноситься до заочної форми. Відзначаючи, що по злочинах невеликої суспільної небезпеки при достатній технічній оснащеності судів, слідчих ізоляторів – ця форма судочинства має чимало достоїнств: по-перше, заощаджуються витрати на транспортування підсудного в суд; по-друге, не відволікається для конвоювання і забезпечення охорони в суді визначене число працівників органів внутрішніх справ; по-третє, значно заощаджується настільки необхідне для суддів час; по-четверте, підсудний не буде почувати себе замкнено, як буває в залах судового засідання, де присутні його родичі і знайомі; по-п'яте, істотно скорочується проміжок часу між здійсненням злочину і моментом покарання винної особи^[1].

Віднесення інституту ВКЗ до заочної форми розгляду кримінальних справ, і обмеження її застосування випадками перебування підсудного під вартою, а також по злочинах невеликої суспільної небезпеки представляється не зовсім вірним, оскільки обмежує сферу її застосування винятково територією держави, тоді як потенційні можливості використання розглянутої технології набагато ширше. Заочний розгляд кримінальних справ має місце, коли учасник процесу (як правило, підсудний) знаходиться поза межами держави й ухиляється від явки в суд. У цьому випадку допускається розгляд під час відсутності підсудного, але за умови одержання доказів, що він був сповіщений про майбутній судовий розгляд. При застосуванні ВКЗ підсудний, або будь-який інший учасник процесуальної дії не присутній безпосередньо в залі суду, а знаходиться в іншому приміщенні (місці), тобто віддалено є присутнім при розгляді і дозволі його справи. У цьому, мабуть, основна відмінність заочного розгляду кримінальних справ від розгляду останніх із застосуванням засобів ВКЗ. ВКЗ ефективно вирішує питання заочного розгляду кримінальних справ (ч. 2 ст. 262 КПК України), коли підсудний знаходиться на території іноземної держави і відмовляється прибути в місце розгляду його справи, але при цьому, згодний віддалено взяти участь у судовому засіданні в режимі ВКЗ, тим самим, забезпечивши реалізацію права на участь у кримінальному судочинстві.

Перехід до практики проведення процесуальних дій, судових засідань у режимі ВКЗ означає не стільки технічне переозброєння, скільки створення відповідної правової бази, що регламентує процесуальні особливості і процедурні питання, сферу застосування ВКЗ і її закріплення в національному кримінально-процесуальному законодавстві. Саме на законодавчому рівні необхідно вирішити питання: 1) застосування ВКЗ в національному кримінальному судочинстві при проведенні процесуальних дій (допит, очна ставка, впізнання, огляд і ін.) і не тільки як міру забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному процесі^[2]; 2) віддаленої присутності учасників кримінального процесу при проведенні процесуальних дій, досудового розслідування, судового розгляду, а також у

стадіях перегляду судових рішень^[3]; 3) використання ВКЗ як нової форми (виду) взаємної правової допомоги по кримінальних справах^[4];

В КПК необхідно передбачити можливість присутності осіб, участь яких не передбачено діючим КПК, у проведенні процесуальних дій у режимі ВКЗ. При проведенні процесуальних дій, а також судового засідання в режимі ВКЗ обов'язковим є участь особи, що забезпечує первісну установку устаткування, налагодження каналів і обслуговуючого ВКЗ безпосереднього в ході виконання слідчої дії. Важливо визначити процесуальний статус цієї особи^[5]. За змістом ст. ст. 128¹, 270¹ КПК України спеціаліст – це особа, що сприяє слідчому, судові у виявленні, закріпленні і вилученні доказів^[6]. Участь цієї особи, розширює практичні можливості слідчого в збиранні доказів. Основна ж ціль залучення особи, до участі у проведенні процесуальних дій з використанням технології ВКЗ – забезпечення належної якості передачі зображення і звуку, безперервного і стабільного сеансу зв'язку, інформаційної безпеки ВКЗ. У цьому сенсі він виступає як технічний помічник слідчого в межах компетенції останнього. Приведені особливості участі особи, що забезпечує належну якість зв'язку, що обслуговує ВКЗ безпосередньо в ході проведення процесуальної дії (судового засідання) дозволяє нам зробити висновок про можливість його віднесення до спеціаліста-оператора^[7]. Участь спеціаліста-оператора не зовсім відповідає тому призначенню, про яке мова йде в ст. ст. 128¹ і 270¹ КПК України. У кримінально-процесуальному законі необхідно передбачити, що для надання сприяння у використанні засобів ВКЗ при проведенні процесуальних дій або судового засідання запрошується спеціаліст-оператор. При цьому його процесуальне положення повинне бути пов'язане з забезпеченням прав і законних інтересів учасників процесуальної дії. Учасникам процесуальної дії необхідно надати право заявляти відвід спеціаліст-операторам і іншим особам, що присутні або приймають участь у проведенні слідчої дії, а також клопотати про необхідність роз'яснення принципів дії ВКЗ і процесу одержання з її допомогою визначених результатів. Спеціаліст-оператор повинен мати законодавчо надану можливість самовідводу по мотивах некомпетентності або його зацікавленості в результаті справи. Його участь у проведенні процесуальної дії (судового засідання) з використанням засобів ВКЗ повинне бути обов'язковим і не ставиться в залежність від розсуду слідчого або суду.

Вимагає рішення проблема правового регулювання використання ВКЗ у судових процесах і проведенні процесуальних дій і, насамперед з погляду можливості забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу при її застосуванні. Зокрема, рішення про проведення процесуальних дій у режимі ВКЗ за участю осіб, що страждають фізичними або психічними недоліками, а також неповнолітніх повинно прийматися вибірково. Рівність процесуальних можливостей для відстоювання своєї позиції в справі означає дію основних

принципів справедливості й у відношенні зазначених осіб. У силу цієї обставини вважаємо, що необхідно обов'язково передбачити участь адвоката, якщо ВКЗ застосовується у відношенні зазначених осіб.

Важливо визначитися з місцем захисника при проведенні процесуальної дії в режимі ВКЗ за участю обвинувачуваного. Проведення процесуальної дії або судового засідання при очній участі обвинувачуваного в захисника є можливість спілкування зі своїм підзахисним. Необхідно визначити, чи приведе до порушення цього права застосування технологія ВКЗ, якою мірою і які в таких порушень можуть бути негативні наслідки, якими технічними й організаційними заходами можна звести їх до мінімуму.

Застосування ВКЗ у кримінальному судочинстві найбільше може бути піддано критиці, як правило, з позиції принципу безпосередності дослідження доказів. Пояснити це неважко. Оскільки процесуальний порядок проведення слідчих дій з використанням технології ВКЗ має деякі особливості, що відрізняють його від традиційного порядку. Тому на перший погляд може показатися, що застосування ВКЗ впливає на демократичні основи судочинства, суперечить принципів безпосередності. Ми вважаємо, що відносини між інститутом ВКЗ з переважною більшістю принципів кримінального процесу складаються таким чином, що говорити про яке-небудь їхнє порушення, власне кажучи, не приходиться. Багато принципів узагалі “не відчують” на собі впливу технології ВКЗ, і продовжують діяти також як і при звичайному порядку проведення процесуальних дій. Однак маютьися і принципи судочинства, відношення яких до технології ВКЗ має потребу в більш докладному вивченні. До їхнього числа необхідно віднести принципи змагальності і безпосередності дослідження доказів.

У розумінні принципу безпосередності під впливом потреб правоохоронних і судових органів в ефективному розслідуванні, розгляді і вирішенні кримінальних справ відбулися помітні зміни, що підтверджують сучасні тенденції, пов'язані з визначенням об'єктивним обмеженням безпосередності дослідження доказів у кримінальному процесі. Законодавець не може не враховувати обставини, що обумовлюють необхідність зробити виключення з цього правила. Хоча принцип безпосередності і є основним у кримінальному судочинстві, його реалізація стосовно до усіх без винятку процесуальних дій, пов'язаних зі збиранням і дослідженням доказів, на усіх без винятку стадіях кримінального процесу неможлива.

Використання ВКЗ у кримінальному судочинстві припускає в ще більшому ступені розширити тлумачення безпосередності участі сторони в процесі. Порядок проведення процесуальних дій із застосуванням ВКЗ має деякі особливості, що відрізняють його від загального порядку проведення зазначених дій. На цій підставі робляться висновки, що це два принципово самостійних, відмінних процесуальних порядку. Однак принципи

кримінального процесу ті самі, як для загального порядку проведення процесуально-слідчих дій, так і для порядку з використанням ВКЗ. Відмінність останнього полягає в тому, що в ньому ці принципи під впливом факторів (швидкості, простоти, процесуальної економії) видозмінюються, при цьому, не утрачаючи свого процесуального характеру. Насторожене відношення до технології ВКЗ у кримінальному судочинстві, як нам представляється є нічим іншим як даниною симпатій чисто зовнішній, ритуальній і устояній процедурі проведення процесуально-слідчих дій. Помилковість такої позиції обумовлена тим, що судді, прокурори і слідчі пов'язані правилом, відповідно до якого перелік доказів і порядок їхнього збирання обмежуються лише зазначеними в кримінально-процесуальному законі. Цей факт міг би залишитися не манливої яких-небудь наслідків констатацією, якби не перспектива використання у ВКЗ у кримінальному судочинстві.

Використання технології ВКЗ при проведенні судового засідання з віддаленою присутністю обвинувачуваного не входить у суперечність із принципом змагальності. Обвинувачуваний безпосередньо в судовому засіданні не бере участь, однак його віддалена присутність у суді забезпечує ВКЗ. Він точно так само має можливість заявляти клопотання, представляти докази, брати участь у їхньому дослідженні, як якби він безпосередньо знаходився в залі суду. Крім того, безпосередня відсутність обвинувачуваного в залі суду може бути компенсовано участю його захисника і законного представника, що у суді будуть відстоювати його права й інтереси.

Вважаємо, що факт перебування свідка, потерпілого, експерта або обвинувачуваного в залі суду або іншому місці проведення процесуальної дії істотно не впливає на здатність слідчого, прокурора, суду відрізнити правдиві показання від помилкових, тому використання ВКЗ погодиться з принципом безпосередності і не має істотних недоліків у порівнянні з традиційними способами одержання показань, не створює нездоланного бар'єру для ефективної комунікації між учасниками процесуальної (слідчої) дії, не має кардинальних відмінностей в оцінці показань.

Аналіз норм КПК України дозволяє нам зробити висновок, що застосування в кримінальному судочинстві ВКЗ принципово є припустимим і не суперечить принципам змагальності і безпосереднього дослідження доказів. У законодавчо установлених випадках обмеження принципу безпосередності між судом і первинними джерелами доказів існують проміжні ланки, свого роду посередники. У нашому випадку таким посередником виступає ВКЗ. Сучасна технологічна основа ВКЗ припускає мінімум можливостей для суб'єктивного, з боку людини, впливу на неї.

Важливим є питання про допустимість доказів, отриманих в результаті проведення процесуальних дій з використанням ВКЗ, тобто їхньої придатності з погляду законності

джерела, методів і прийомів одержання. Проблема правового забезпечення допустимості доказів, отриманих при проведенні процесуальних дій у режимі ВКЗ у національному кримінальному процесі, повинна вирішуватися виходячи з того, що допустимість визначається законністю джерела доказів, суб'єкта що його одержує, умовами і способами його одержання. Допустимість доказу тісно пов'язана з процесуальним порядком його одержання. Як відомо, способи збирання і закріплення доказів детально визначені кримінально-процесуальним законом. Будь-яка слідча або судова дія повинна провадитися тільки відповідно до закріплених в законі правилами, у противному випадку отримані при їхньому проведенні результати не будуть мати доказового значення.

Для допустимого використання у кримінальному судочинстві України таких доказів, у кримінально-процесуальному законодавстві необхідно закріпити положення про можливості проведення процесуальних дій у режимі ВКЗ, детально регламентувати процесуальні особливості такого способу збирання доказів, процесуальне положення осіб, що приймають участь у проведенні процесуальної дії в режимі ВКЗ. Одним з важливих критеріїв допустимого використання таких доказів є перевірка вірогідності отриманих за допомогою ВКЗ результатів. Проблема не в тім, як будуть оформлені отримані результати, а в надійності технічного з'єднання від утручання ззовні, оскільки недостатня захищеність від впливу на процес одержання зведень про факти може позначитися на вірогідності отриманих при проведенні процесуальної дії результатів. Визначити вірогідність можливо тільки при наявності реальної можливості цілком контролювати процес одержання доказової інформації в ході ВКЗ.

Використання ВКЗ при наданні взаємної правової допомоги повинне гарантувати допустимість і вірогідність доказів, отриманих таким способом. Процедура проведення процесуальних дій у режимі ВКЗ може бути визнана допустимою за умови дотримання вимог що забезпечують і гарантують обвинувачуваному, потерпілому, свідкові й іншим особам можливість вільної дачі ними своїх показань і заяві клопотань під час спілкування зі слідчим, прокурором і судом. У цьому зв'язку в процесуальному законі повинне бути закріплене положення, відповідно до якого особа, що проводить процесуальну дію повинне мати можливість переконатися, що учасник ВКЗ не піддається якому-небудь впливові, дає показання добровільно, має вільну лінію вибору свого поведіння, має можливість заявляти клопотання.

Застосування технології ВКЗ у кримінальному судочинстві повинне визнаватися допустимим, якщо її використання: 1) передбачено законом, не суперечить принципам кримінального процесу, відповідає цілям і завданням судочинства; 2) науково вірогідно, тобто відповідає науковим положенням, що лежать в основі технології ВКЗ; 3) забезпечує

ефективність провадження по кримінальній справі; 4) відповідає моральним нормам, не заподіює шкоди і не принижує людське достоїнство.

Законодавче регулювання кримінально-процесуальних питань використання ВКЗ в різних країнах знаходиться в стадії становлення, у зв'язку з чим говорити про широке поширення такого роду процесуальних дій не можна. Проте, з урахуванням перспективності застосування ВКЗ в кримінальному судочинстві, вважаємо необхідним як найшвидше введення в кримінально-процесуальне законодавство норм, що визначають специфіку доказів, отриманих з використанням засобів ВКЗ, і умови проведення відповідних слідчих дій. На визначеній стадії розвитку кримінального процесу, при відповідній технічній модернізації приміщень судів, слідчих органів, ізоляторів, а також усебічної процесуальної регламентації з боку законодавця упровадження цієї форми судочинства буде у край необхідно і виправдано.

¹ Рустамов Х.У. Уголовный процесс. Формы: Учебное пособие для вузов. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – с. 288.

² Смирнов М. Применение видеосвязи как мера обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию, и возможность реализации в уголовном судопроизводстве права конфронтации // Підприємництво, господарство і право. – 2003. - № 5. – С. 117-120.

³ Смирнов М.І. Діюча сфера застосування засобів відеозв'язку при одержанні доказів по кримінальних справах // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Вип. 18. – Одеса: Юридична література, 2003. – С. 785-791; Смирнов М.І. Відеоконференцз'язок у кримінальному судочинстві // Юридичний вісник України. – 2003. - № 50 (442). 13 – 19 грудня. – С. 28-32; Смирнов М. Щодо проблеми використання відеоконференцз'язку при перегляді судових рішень у касаційному порядку // Вісник Верховного Суду України. – 2004. - № 1 (41). – С. 38-40.

⁴ Смирнов М.І. Процесуальні особливості застосування відеозв'язку в наданні взаємної допомоги у кримінальних справах // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць. – Донецьк, 2003. - № 1. – С. 142-156; Смирнов М. Применение средств видеосвязи при оказании правовой помощи по уголовным делам в сфере международного сотрудничества // Підприємництво, господарство і право. – 2003. - № 6. – С. 92-95; Смирнов М. Застосування відеозв'язку при одержанні доказів по кримінальних справах у порядку надання взаємної правової допомоги (процесуальні особливості) // Юридична Україна. – 2003. - № 8. – С. 23-30.

⁵ Правове положення (правовий статус) учасників кримінального судочинства визначається їхніми процесуальними правами й обов'язками, законними інтересами, процесуальною право- і дієздатністю, системою різних гарантій суб'єктивних кримінально-процесуальних прав. Див.: Кокорев Л.Д. Положение личности в советском уголовном судопроизводстве: Автореферат дис.... докт. юрид. наук. – Ленинград, 1975. – с. 7-8.

⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общ. ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х.: Одиссей, 2003. – с. 354-356, 588-589; Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К.: ФОРУМ, 2003. – с. 323-325, 531-532; Аленин Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий. – Одесса: Центрально-Украинское издательство, 2002. – с. 46-49.

⁷ На думку М.М. Михеєнко “при застосуванні науково-технічних засобів та апаратури у провадженні слідчих дій і в судовому засіданні використовується допомога так званого спеціаліста-оператора”. Див.: Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – с. 110.

M. Smirnov

Odessa national academy of law

Pionerskay St. 2, UA-65009 Odessa, Ukraine

REMOTE CRIMINAL LEGAL PROCEDURE: ACTUAL QUESTIONS

The article considers legal procedure issues of implementing new information technologies in criminal process. The concept of «distance trial» - which provides for a possibility to apply video communication not only to particular actions but to entire criminal processes - should be adopted in both investigations and procedure.

Key words: remote justice, criminal hearing in absentia, video conference communication, criminal legal procedure.

Стаття надійшла до редколегії “__” 03.2004

Прийнята до друку “__” 03.2004